

ТЕХНОЛОГІЇ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ

Дем'янчук О.Н., Чихурський А. С

УДК: 75.022.82:658.2

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Анотація. Механізм модернізації педагогічних умов естетичного виховання підлітків у процесі навчання образотворчого мистецтва. У дослідженні визначаються механізми модернізації педагогічних умов естетичного виховання підлітків в процесі навчання образотворчого мистецтва, проаналізовано сучасні інноваційні технології. Розкрито зміст поняття “художня культура підлітків”, запропоновано організаційно-педагогічні умови, що забезпечують ефективність естетичного виховання підлітків у процесі навчання образотворчому мистецтву. Визнано позитивну роль суб’єктивного сприймання і переживання творів мистецтва, що дозволяють реалізувати його об’єктивний естетичний смисл. Виявлено значущість мислинневої активності, здатності підлітків до “співдії”, «співпереживання» через образне і понятійне узагальнення. Досліджено зв’язок одиничного (конкретно-чуттєва форма, образне узагальнення) і загального (чуттєве сприйняття багатогранної сутності зображуваного явища).

Обґрунтовано зміст репродуктивного (фрагментарний і сюжетний підрівні); емоційно-художнього; інтуїтивно - художнього; усвідомлено-художнього рівнів сприймання творів образотворчого мистецтва.

Ключові слова: педагогічні умови, вікові особливості, підлітки, естетичне виховання.

Аннотация. В исследовании определяются механизмы модернизации педагогических условий эстетического воспитания подростков в процессе обучения изобразительному искусству, проанализированы современные инновационные технологии и новейшие методики. Раскрыто содержание понятия “художественная культура подростков”, предложены организационно-педагогические условия, которые обеспечивают эффективность эстетического воспитания подростков в процессе учебы изобразительному искусству.

Признана позитивная роль субъективного восприятия и переживания произведений искусства, которые позволяют реализовать его объективный эстетический смысл. Выявлена значимость мыслительной активности, способности подростков к “содействию”, “сопереживанию” через образное и понятийное обобщение. Исследована связь единичного (конкретно-чувственная форма, образное обобщение) и общего (чувственное восприятие многогранной сущности

изображаемого явления). Обосновано содержание репродуктивного (фрагментарный и сюжетный подуровни); эмоционально-художественного; интуитивно-художественного; осознанно-художественного уровней восприятия произведений изобразительного искусства.

Ключевые слова: педагогические условия возрастные особенности, подростки, эстетическое воспитание.

Abstract. In research the mechanisms of modernization of pedagogical terms of aesthetically beautiful education of teenagers are determined in the process of studies of fine art, modern innovative technologies and newest methods are analysed. Maintenance of concept "Artistic culture of teenagers" is exposed, organizational and pedagogical terms which provide efficiency of teenagers' aesthetic training in the process of the fine art studies. The positive role of subjective perception and experiencing of pieces of art is confessed which allow to realize his objective aesthetic sense. The importance of cognitive activity, the ability of adolescents to "assistance", "empathize" are detected through figurative and conceptual generalization. Connection of unit (certainly and perceptible form, generalization) and general (sensory perception of a multi-faceted nature of the imaging phenomenon) are examined. The content of reproductive (fragmentary and with a plot sublevels); emotional and artistic; intuitively and artistic; consciously and artistic levels of perception of fine art works.

Key words: pedagogical terms, age-old features, teenagers, aesthetically beautiful education.

Постановка проблеми та її актуальність. Посилення науково-теоретичного інтересу до проблеми естетичного виховання підлітків засобами

образотворчого мистецтва є суттєвою ознакою в сучасній світовій педагогічній освіті. Не є виключенням в цьому ракурсі й українська педагогічна думка, яка демонструє скерованість своїх наукових розвідок на досягнення детермінант сучасного процесу навчання і виховання. Проте для успішного формування художньої культури підлітків потрібно створення науково обґрунтованих організаційно-педагогічних умов, а саме – організації діяльності гуртків згідно з інтересами школярів, відповідного предметно-просторового середовища, виховних систем, змісту художньо-творчої діяльності вихованців, індивідуальних та вікових особливостей підлітків.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Зростанню ефективності педагогічних умов естетичного виховання присвячено низку сучасних досліджень. С. Кучер серед ефективних педагогічних умов називає – поетапність навчально-виховного процесу, посилення мотивації пізнавальної діяльності, удосконалення емоційно-особистісного ставлення учнів до творів живопису, урізноманітнення форм організації занять [7].

Структура художньої культури підлітків містить такі компоненти: знання в галузі мистецтва, художньо-естетичне бачення (перетворення повсякденного досвіду в художні задуми), художній смак, майстерність у художньо-творчій діяльності.

Так, доцільним вважаємо і надалі використовувати педагогічний, мистецтвознавчий, психологічний досвід І. Гончарова [5], М. Лейзерова [9], М. Киященка [6], Л. Виготського [3-4], Г. Виноградової [1-2].

Аналіз існуючих джерел за даною проблематикою не виявив існування в сучасній педагогічній освіті цілісного дослідження механізмів модернізації педагогічних умов естетичного виховання підлітків у процесі навчання образотворчого мистецтва. Поза увагою вчених залишаються чимало актуальних питань, що потребують всебічного осмислення та широкої наукової дискусії.

Мета статті полягає в аналізові механізмів модернізації педагогічних умов естетичного виховання у процесі навчання образотворчого мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Актуалізація проблеми естетичного виховання підлітків у сучасних умовах вимагає переосмислення змісту

діяльності вчителя на уроках образотворчого мистецтва. Водночас це переосмислення повинно відбуватися не механічно, в жодному випадку не відкидаючи ті корисні й позитивні здобутки, які існують сьогодні в методиці навчання образотворчому мистецтву і відповідно – ті прийоми і методи, які виправдали себе в процесі існуючої системи естетичного виховання.

Сучасні методи викладання образотворчого мистецтва націлюють учителя на розвиток в учнів репродуктивної та продуктивної уяви, вміння бачити, сприймати і розуміти зміст твору мистецтва, сприймати його зацікавлено й емоційно.

Сьогодні, із врахуванням стану розвитку психології й педагогіки абсолютно зрозуміло, що без яскравих і сильних емоційних вражень в процесі спостереження й вивчення особливостей твору мистецтва неможливим є формування естетичного співпереживання учнів. Без глибоко особистісного, суб'єктивного сприймання і переживання твору мистецтва у свідомості школяра не може реалізуватися і його об'єктивний естетичний смисл.

З іншого боку, глибоке й ефективне сприймання твору мистецтва – неможливе без активної задіяності мислених процесів. Сюжетний ряд, характеристика образів твору мистецтва, їхні композиційні взаємовідносини, дають змогу виявленню специфічної мисленої активності школяра, близької до засвоєних ним форм практичної і навчальної діяльності. Цю активність вчені назвали “співдією” аналогічно терміну “співпереживання”. Адже учень подумки стає на позицію героя мистецького твору, радіє його успіхам, співчуває невдачам, думає разом з ним і прагне того ж, що й герой, якого він сприймає.

Спостереження за розвитком сприйняття учнів 5 – 7 класів показали, що його розуміння можливе лише через проникнення у світ особистості кожного з них, одночасно спостерігаючи за характером діяльнісної активності. На основі здобутих знань і практичного досвіду підліток вчиться розуміти, відчувати світ навколо, а також себе у світі - свої емоційні й чуттєві реакції. Діяльність підлітка впливає на характер його сприйняття, а також естетичного ставлення до предметів та об'єктів мистецтва.

Необхідно також зазначити, що у підлітковому віці вже цілком сформованими є навички споглядання твору мистецтва, розпізнавання художніх образів і часткового усвідомлення їхнього змісту. Проте розуміння системи образів твору мистецтва, його ідеї, свого власного ставлення до неї, оцінкова дія і її обґрунтування - ще викликають певні труднощі на цьому етапі розвитку школяра. Тим більше вони ускладнюються психологічними особливостями підліткового віку, коли у школяра ще не має встановленої системи цінностей, він перебуває в пошуку, часто змінює свої зацікавлення, прагне будь-яким чином ствердитися в соціумі й нерідко саме тому віддає перевагу більш вагомим, з його погляду, речам, ніж естетичне сприйняття твору й мистецтво взагалі. Разом з тим, ще деякі труднощі виникають у підлітків з процесом переведення змісту зображеного в категорії символічні, алегоричні, узагальнюючі, оскільки такий процес потребує ґрунтовних знань в сфері мистецтва, залучення низки аналогій, які можна здобути тільки через збагачення досвіду споглядання творів живопису різних майстрів різних епох тощо, недоступного підлітку через його вікові особливості. І хоча дослідження Д. Ельконіна, В. Давидова, Л. Занкова, які розкривають питання психічного розвитку молодших школярів, доводять успішність спроб зниження вікового порогу доступності творів мистецтва, проте все ж учені погоджуються з тим, що основним періодом ефективного пізнання творів мистецтва школярами з погляду готовності психіки до абстрактного мислення, вміння порівнювати і узагальнювати, розуміння символіки тощо - це не початкова школа, а власне підлітковий вік [8]. Саме в підлітковому віці порівняно ясною і осмисленою стає операція образного узагальнення, а також залежна від першого, тому що значно складніша – операція понятійного узагальнення, пов'язана із потребою оперувати значною кількістю засвоєної інформації про навколишній світ і мистецтво взагалі.

Образне узагальнення, як відомо, передбачає аналіз сутнісних зв'язків між деталями художнього цілого, з яких складається художній образ. У жодному випадку, аналізуючи твір мистецтва, грамотний педагог не може дозволити собі скочуватися до рівня розмови на зразок: "так придумав

художник”, а “так буває у житті”. Адже такий шлях – це шлях в нікуди. Не можна йти манівцями наївно-буквального ставлення до мистецтва. Тому що кожна навіть дуже далека від навколишньої дійсності картина великого художника (а саме такі вивчаються у шкільній програмі) є відображенням світу у всіх його проявах. Однак побачити, яким чином це зроблено і підказати, а при потребі і пояснити учням – у цьому полягає функція вчителя.

Підлітковий період характеризується поступовістю переходу від емпіричного сприймання до узагальнюючого. Образне узагальнення формується у конкретно-чуттєвій формі як одиничне. Але одиничне у мистецтві виражає загальне: один художній образ дає учневі можливість чуттєво сприйняти багатогранну сутність зображуваного явища як реальність. Разом з тим, оскільки великого досвіду у підлітків ще немає. Тому для розкриття глибоких зв'язків мистецького образу необхідна допомога і керівництво педагога. Це потрібно і для того, щоб продемонструвати школярам можливість різноманітних інтерпретацій одного й того ж художнього явища й переконати учнів у недоцільності однозначного трактування мистецького твору. Адже чим багатшим буде інтерпретаційне поле, тим глибшим буде сприйняття і засвоєння мистецького твору.

Навчити підлітка осягати художню умовність мистецького твору, піднімаючись над безпосередністю сюжету і життєвих прототипів картини, можна тільки тоді, коли визріють необхідні психічні передумови. Це, як правило, відбувається у підлітковому віці.

Основним періодом ефективного пізнання творів мистецтва школярами з погляду готовності психіки до абстрактного мислення, вміння порівнювати і узагальнювати, розуміння символіки тощо – це не початкова школа, а власне підлітковий вік. Саме в підлітковому віці порівняно ясною і осмисленою стає операція образного узагальнення, а також залежна від першого, тому що значно складніша – операція понятійного узагальнення, пов'язана із потребою оперувати значною кількістю засвоєної інформації про навколишній світ і мистецтво взагалі [4].

Порівняння твору з іншими, близькими в художньому плані або навпаки контрастними (живопис, музика, література тощо) є, на наш погляд, значно дієвішим чинником в цьому відношенні, ніж, наприклад, порівняння з дійсністю. Саме це є принциповим для нашої методики і системи педагогічного керівництва. Далі – вербальна компонента, реалізація побаченого і зрозумілого у словесному викладі. При чому, ми притримуємося думки про те, що тут необхідно позбавлятися монологічної форми викладу змісту, як вчителем, так і учнями. Найбільш оптимальною формою вербальної реалізації естетичного досвіду бачимо вільну дискусію, де педагог виступає модератором розмови, проте неформальної і не із заготовленими наперед відповідями на питання, а розмови, яка носить безпосередній, імпровізований характер. Адже саме тоді вона є цікавою і корисною для учнів і їхнього розвитку. Така непередбачена розмова сприяє в'ясненню суті речей, а не отриманню оцінки, вона зберігає інтерес до предмета на відповідному рівні, і дозволяє підлітку відчувати почуття власної гідності у тому, що він активний учасник дискусії, а не маріонетка, яка виконує спущену зверху їй роль. Учень, який бере участь у такій дискусії відчуває почуття власної відповідальності за результат цієї дискусії, і розуміє, що цей результат залежить і від його думки, тому відповідально ставиться до того, що говорить. Зрозуміло, що такий спосіб ведення розмови потребує кваліфікованого педагога, наділеного професійними знаннями, педагогічними, психологічними, який крім усього іншого, наділений відчуттям такту, вольовими якостями, вмінням утримувати інтерес аудиторії тощо. Варто зазначити, що при аналізові творів мистецтва бажано уникати штампів і занадто гучних висновків.

Для естетичної оцінки мистецького твору необхідно хоч час від часу пропонувати учням ті твори, які безпосередньо торкаються їхнього життя і відповідають їхньому рівню емоційних реакцій і естетичних потреб. Проте, звісно, діапазон картин і образів – необхідно розширювати. Вести цей процес необхідно поступово. Пізнавальні потреби повинні задовольнятися одночасно із отриманням естетичного задоволення. Тому що відпадання одного чи іншого чинника в такому випадку загрожує оптимальному ходу навчального процесу.

Відомі такі основні рівні сприймання і розуміння мистецьких творів: репродуктивний (фрагментарний; сюжетний) та продуктивний (емоційно-художній; інтуїтивно-художній; усвідомлено-художній) [с. 1-2].

Ці рівні не залежать від віку школярів. Вони досягаються індивідуально і вказують на зростання ступеня сприйняття учнями творів мистецтва. У цих рівнях відображаються не кількість знань і вмінь, а якість у розуміння і створенні творів мистецтва. Межі між рівнями умовні, рухливі, разом з тим кожний рівень має свої особливості.

Репродуктивний рівень відображає засвоєння сюжету і подієвого ряду мистецького твору без творчої переробки сприйнятого за відсутності будь-якого узагальнення. Учнями сприймаються лише найпростіші зв'язки твору. Школярі роблять зусилля, щоб запам'ятати те, що сприймають, засвоїти самі факти – образи і символи, проте не їхній зміст. Це сприймання формальне, без задіяння особистісно-емоційних особливостей психіки. Воно ґрунтується на зовнішніх ознаках.

Фрагментарний підрівень зазвичай властивий учням, які погано усвідомлюють сприйняте. Роблячи великі зусилля, учень не може охопити основних взаємозв'язків твору. Він оперує окремими деталями.

героями, явищами. Сприйняті образи сприймаються як сигнали, що актуалізують життєві враження. Окремі уявлення не складаються в загальну картину.

Сюжетний підрівень відрізняється від попереднього повнішим сприйманням картини в її контекстно-сюжетних зв'язках. Картина і малюнок сприймаються, як повідомлення, що має, передусім, часову послідовність. Діти запам'ятовують образи твору, вибудовуючи їх у сюжетний ряд. Різниця між твором мистецтва і тривіальним малюнком – не фіксується і не осмислюється.

Сприймання на емоційно-художньому рівні відрізняється яскраво вираженою емоційністю, особистісним зацікавленням учня у зображених об'єктах і подіях, його активним співпереживанням героям, їхнім вчинкам тощо. Емоційність сприймання властива всім рівням. Але на цьому рівні вона виражена особливо яскраво і повно, як і пропущення змісту картини через

призму власних емоцій і переживань. Художнє узагальнення здійснюється в цьому випадку через усвідомлене залучення особистого емоційного досвіду.

Інтуїтивно-художній рівень характеризується не тільки повнотою сприймання і самостійністю осмислення мистецького твору, але і за діянням при цьому інтуїції. Пояснення змісту картини має характер здогадки, увага учня спрямована на оцінку сприйнятого. Школярі виділяють окремі образи, прагнучи розгадати їх художній зміст.

Усвідомлено-художній рівень сприймання картини можна назвати цілісно-аналітичним. У цьому випадку учні демонструють розуміння якості зображеного, шукають глибокого розуміння образного змісту твору.

Оцінюючи зображення, вони диференціюють виразові засоби, прийоми, елементи майстерності художника, безпомилково відрізняють головне від другорядного, рельєф від фону тощо [3].

У загальному вікова динаміка розуміння мистецького твору підлітками може бути представлена як шлях від співпереживання конкретному герою, емоційну оцінку художнього образу чи твору до вживання у образ, і через ряд аналітичних операцій, які коригують емоційну складову сприйняття. - прихід до свідомого розуміння особливостей композиції, системи засобів виразності твору, осмислення та інтерпретації художнього образу, намацування позиції художника, порівняння цього художнього твору з іншими відомими їм, та осмислення місця твору у своїй картині світу. Але пройти цей шлях підлітку під силу тільки за допомогою вчителя. У зв'язку з цим завдання вчителя можна визначити як необхідність:

- 1) разом з учнями закріпити первинні перцептивні враження;
- 2) допомогти уточнити і усвідомити суб'єктивне сприймання картини, зіставивши його з об'єктивною логікою і структурою побудови мистецького твору.

У процесі викладання образотворчого мистецтва вчитель використовує різні інформаційні технології, що є необхідною умовою збагачення художньо-культурного рівня його вихованців, їх постійно оновлювальної інформаційної компетентності.

Вчитель залучає своїх вихованців до використання інформаційних технологій в рамках дисципліни, а також – орієнтує їх на використання сучасних інформаційних та інтерактивних засобів навчання в самоосвіті, позашкільній роботі, підготовці до конкурсів тощо.

О. Лішин виявляє шість рівнів реалізації педагогічних умов навчально-виховної діяльності: примусовий, пасивно-виконавський, активно-виконавський, особистісно-груповий, колективно-груповий та колективний – від найменш ефективного для результатів педагогічного процесу (примусового) – до найефективнішого (колективного) [8].

Ці рівні реалізації педагогічних умов залежать від типу особистості вчителя, але і від особливостей учнів класу, їх можливості і здатності до колективної і діалогічної співпраці у творчій діяльності.

Висновок. Досвід нашої педагогічної та експериментальної роботи показав, що переважаючими є активно-виконавський рівень у міських школах та пасивно-виконавський рівень - в сільських. Тому необхідно покращувати рівень реалізації педагогічних умов естетичного виховання через залучення “педагогіки співробітництва”, “захоплюючого навчання”, різноманітних ігрових методик, розширення позакласної роботи.

Перспективи подальших досліджень. Перспективним напрямом подальших наукових розвідок є висвітлення змістових складових педагогічних умов реалізації естетико-виховного впливу в процесі навчання і виховання підлітків у галузі художньої культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградова Г. Г. Малювання з природи : посіб. для вчителів / Г. Г. Виноградова. - К.: Рад. школа, 1976. - 56 с.
2. Виноградова Г. Г. Уроки рисования с природи в общеобразовательной школе: пособие для учителей / Г. Г. Виноградова. — М. : Просвещение, 1980. - 144 с.
3. Выготский Л.С. Психология искусства / Л. С. Выготский. - М.: Педагогика, 1987. - 344с.

4. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский / [под ред. В. В. Давыдова]. - М. : Педагогика-Пресс, 1999. - 536 с.
5. Гончаров И. Ф. Действительность и искусство в эстетическом воспитании школьников: из опыта работы учителя / И. Ф. Гончаров. - М. : Просвещение, 1978, — 159 с.
7. Киященко Н. И. Теория отражения и проблемы эстетики / Н. И. Киященко, Н. Л. Лейзеров. - М. : Искусство, 1983. — 224 с.
8. Кучер С. Л. Формування цілісного світосприйняття підлітків засобами народного образотворчого мистецтва / С. Л. Кучер // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Збірник наукових праць. — Київ-Запоріжжя: Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, 2000. - Вип. 19. - С. 73-78.
9. Лишин О. В. Педагогическая психология воспитания / О. В. Лишин. — М.: Ин-т практической психологии, 1997. — 104 с.
10. Лейзеров Н.Л. Образность в искусстве / Н. Л. Лейзеров. — М. : Наука, 1974. — 206 с.